
Звісно, формування демократичної правової держави – це складний і тривалий процес. Відтак, щоб побудувати в Україні демократичну правову державу, треба передусім, щоб ті засади, які складають її суть, а це – забезпечення верховенства права і закону, захист і гарантування основних прав і свобод людини і громадянина, поділ влади та інші – були реально втілені в життя. А для цього необхідними є правова, політична, економічна та соціальна реформи. Зокрема, метою проведення правової реформи має бути скасування тих законів які не відповідають потребам суспільного життя, розробка нових нормативних актів, прийняття яких продиктоване сучасними умовами і об'єктивними потребами правового регулювання, узгодження національного законодавства з законодавством Європейського Союзу, формулювання чіткої правової політики держави тощо.

Наслідком проведення правової реформи мають стати забезпечення верховенства права, гуманізації характеру чинного законодавства, істотне обмеження відомчої та тіньової нормотворчості тощо. В цьому контексті влучною є думка Браяна Таманаги, верховенство права “це розуміння того що верховна влада, держава та її посадові особи, мають обмежуватися законом” [1, с. 133]. Важлива складова правової реформи – завершення процесу формування нової судової системи, впорядкування правотворчості, розмежування повноважень органів законодавчої та виконавчої влади.

Література:

1. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Таманага Браян. – Київ, 2007. – 208 с.

*О. В. Токарчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДІВ І СУДДІВ ЯК ОДНА З УМОВ ВСТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Дослідження принципу незалежності судів і суддів актуалізує науково-теоретичні напрацювання українських правників у еміграції у 1920-30-ті рр., дозволяє застосовувати вчення та прикладну практику минулого. Для творення правової держави, громадянського суспільства значущою є проблема реформування судової системи. У сучасний період відбувається становлення державних, правових, політичних інститутів в Україні, йде пошук шляхів судового реформування, тому цінним стане аналіз проблем

здійснення авторитетного й неупередженого правосуддя, місця судді у суспільстві й державі, що відобразилося у науковому доробку українських правників в еміграції. Правові вчення С. Дністрянського, Р. Лашенка, В. Старосольського, С. Шелухіна та ін. вимагають комплексного історико-правового аналізу й усвідомлення з метою їх адаптації до сучасної державно-правової дійсності.

Судова влада, як одна з гілок державної влади, покликана здійснювати правосуддя в інтересах всього суспільства і є однією з форм реалізації державного суверенітету [6, с. 71; 8]. Судова влада, вмонтована у державний механізм, в сучасному суспільстві повинна стати арбітром у спорах між учасниками суспільних відносин, ставши ефективним засобом примирення та вирішення соціальних протиріч. У такому підході сучасні науковці знаходять основну соціальну цінність правосуддя і ключову причину, через яку суб'єкти соціального життя визначають зміст судової влади [1, с. 248].

Із зародженням права виникла судова влада, що розвивалася відповідно до історичних обставин; пов'язувалася з правом здійснювати судові функції окремою особою, громадою, окремими відомствами, релігійними об'єднаннями [6, с. 72].

Звертаючись до проблем судової практики, С. Дністрянський вказував, що не всі правові норми є виразом мирного співіснування людей. Право створювалося у боротьбі, а практика відносин у суспільстві зумовлювала певні суперечки й протиріччя [3, с. 71]. Для вирішення правових спорів учений вбачав потребу в суддях: "...так бачимо суди і судді не тільки в державі, але в усіх суспільних зв'язках, що матимуть своє право. Суди є не тільки в родині, родах, племенах, – стверджував мислитель, – але загалом в усіх суспільних організаціях, що мають свій питомий правний лад". До таких організацій правник відносив церковні, станові, класові та ін. На його думку, чим складнішим є суспільний зв'язок, тим більша потреба виникає у суддях, що посідали б у державі місце подібне до вчених-юристів. Судді є органами держави, що вирішують правові спори, виступають від імені держави, здійснюють право держави, займаючи окреме становище в ній [3, с. 72].

Судову владу В. Старосольський дослідив в контексті сумісності концепції розподілу влад, яка змушувала організовувати суди на засадах аристократизму та народного суверенітету, що вимагав демократичності.

Так, концепція щодо розподілу та незалежності влад не втілюється в повному об'ємі "у випадку призначення судової влади". Принцип же народного суверенітету реалізовується тоді, коли судді призначаються президентом, законодавчою або виконавчою гілками влади чи у випадку, коли вказана посада є виборною [2, с. 67].

С. Дністрянський відзначав роль Англії у реформуванні судової влади нового часу. Ідея незалежності суддів постала ще перед англійською революцією, проте остання встановила принцип неможливості усунення судді з посади без судового процесу. Саме у XVII ст. сформувався погляд щодо обмеження суддів у судових справах. У період реставрації королівської влади, парламент намагався здійснювати вплив на судову владу, але це тривало не довго, оскільки нове законодавство забезпечило незалежність суддів щодо парламенту [3, с. 169-170].

Р. Лашенко наголошував на важливості дотримання принципу розподілу влади. Органи адміністративної чи військової влади не повинні без належної потреби втручатися у судову сферу, здійснюючи порушення чинного законодавства. “Уряд повинен припинити службовий азарт – надто енергійних адміністраторів”. Учений наголошував, що формування влади на правничих засадах – це “сила і міць”, а “плутанина” між представниками різних галузей влади не приведе до позитивних наслідків [4].

Прагнення до незалежності судової влади від інших гілок влади В. Старосольський вбачав ще у боротьбі проти абсолютної монархії у Німеччині.

У новітній державі повинна існувати окрема судова влада, незалежна у виконанні своїх обов’язків. Мислитель відзначав, що судові функції можуть виконувати не лише судді; принцип розподілу влад повинен гарантувати таким особам незалежність для забезпечення виконання судових завдань. Під час здійснення судових завдань “не судді” мають користуватися привілеями судді [7, с. 254].

З погляду В. Старосольського, суддя не може приймати невмотивованого рішення, “...без сумніву цей обов’язок подавати мотиви рішення не виключає абсолютно можливості сторонничості, – але він зменшує та обмежує цю можливість”. Вмотивованість рішення має важливе значення для правової сили судових рішень. У мотивах свого рішення суддя повинен зазначити на яких правових актах воно ґрунтується; має існувати чітка картина логічного процесу, “підтягнення конкретного випадку під загальні постанови права” [7, с. 255].

На думку С. Дністрянського, суддя не завжди може знайти відповіді на всі правові питання у законі та “мусить не раз оглядатися за нормами, яких в законі немає”. Суддя не може відмовлятися від вирішення справи з причин браку відповідного правового акту. Іноді сам закон виразно наштовхує на свободу думки судді, писав С. Дністрянський; розвиток права зруйнував давні обмеження щодо формування власного погляду судді, місце доказової теорії посіла теорія вільного суддівського переконання, отже, у застосуванні правових приписів наступила певна свобода судді [3, с. 72-72]. Разом з тим, С. Дністрянський застерігав: незалежність суддів у застосуванні правових норм

повинна мати певні межі. Суддя зобов'язаний “зберігати” право держави не лише тієї, органом якої він є, але й дотичних “суспільних зв'язків”, які мають вплив на вирішення справи. Суддя повинен використовувати закони держави й брати до уваги правові норми “суспільних зв'язків”. Якщо для вирішення справи бракує відповідної норми в законах держави, вчений пропонує послуговуватись правовими нормами іншого “суспільного зв'язку”. Судді слід працювати в повній гармонії відповідно до цілей держави; суддя як орган держави, на думку вченого, “мусить примирювати противорічні норми інших суспільних зв'язків та погоджувати норми суспільних зв'язків з провідними ідеями держави, відважуючи протилежні сфери інтересів та зрівнюючи їх на засадах правдивої рівності” [3, с. 73].

Судді зобов'язані охороняти право, підкреслював С. Дністрянський, в окремих випадках виступати проти законів, якщо вони суперечать нормам організованого правового порядку. Закони мають правову силу поки їх не змінять чи не відмінять інші закони, в той час, коли суспільні відносини розвиваються і потребують зміни правової норми швидше, ніж законодавча влада відреагує. Таким чином, судді змушені розглядати правові випадки відповідно до змінених життєвих відносин та обставин. Правник вважає, що держава в таких випадках повинна надати право судді виступати у ролі законотворця та розв'язувати вищезначені правові ситуації не на підставі старого закону, а так, як вирішив би це законотворець, якщо б під час розгляду справи мав видати правову норму [3, с. 74].

Подібною думки дотримувався С. Шелухін, відзначаючи, що суд виконує закон, застосовуючи його до відповідних випадків. Однак, існують випадки, непередбачені законом, у такому разі, якби законодавчий орган створював новий закон, “чекати було б не розумно і не доцільно і призвело б це до безладдя, – підкреслював науковець, – то суд у випадках недостачі або неясности закону вирішує справу по совісті відповідно духові і загальним цілям законодавства або по аналогії”. Таке вирішення вищевказаного випадку, стає прецедентом, якого суд зобов'язаний дотримуватися як закону [9, с. 111].

Досліджуючи існуючу правову систему, С. Шелухін постійно використовував власний юридичний досвід, оскільки сам безпосередньо брав активну участь у правовому житті. “Життя дає стільки різноманітності навіть в однім типовім випадку, що через ту різноманітність і випадки одрізняються в великій мірі один від другого стільки, що постійно виникають питання чи підходить даний закон до випадку чи ні”. Закон видається для практичного вжитку його на практиці, завжди виникають питання про застосування законів до певних випадків [9, с. 114].

Суддям доводиться творити нове право не лише для власної держави, вказував С. Дністрянський, але й абсолютно нове право, яке не існувало ще в

жодній державі. Якщо суддя дотримується меж власної свободи, то може вийти за межі існуючих правових норм суспільних зв'язків, натомість зберегти такі соціально-етичні норми, які лише починають формуватися, “суддя може ще далі піти, та коли виринає нова потреба, заспокоїти її на основі цілком нових норм, оскільки вони обертаються у згаданих границях”. Всі ті норми, які використовує суддя або нові, які формуються поза законами держави С. Дністрянський називає природними основами права; вони повинні опиратися на правдиву суть права “не тільки по його генезі, але й по внутрішньому характері” [3, с. 74].

Р. Лащенко, аналізуючи організацію українського народного суду в литовсько-польський період правої дійсності, наголошував на незалежному становищі тогочасного суду. Правник вказує, такі визначення як “судні мужі”, “старці”, “добрі люди”, які згадувалися ще у “Руській правді” і були відомими в литовсько-польський період історії права – це сторони у процесі, що “мали значіння ... почасти суддів факта, почасти свідків”. В інституті добрих людей професор Р. Лащенко вбачав підвалини майбутнього “правного суду”, на яких ґрунтується інститут присяжних суддів “безсторонніх, об'єктивних суддів самого факту про вину або невинність підсудного” [5, с. 118].

Окремі громади як автономні одиниці, за словами Р. Лащенка, здійснювали правосуддя на підставі народних стародавніх звичаїв, незалежно від суду князя та його урядовців. Народ зумів самостійно забезпечити порядок і рівновагу шляхом організації незалежного народного суду [5, с. 117]. “Ціла громада, все її населення правується на підставі своїх стародавніх звичаїв і через свою громадську судову організацію, відому нам потім під назвою суда копного, підтримує на своїй території порядок і лад, – писав Р. Лащенко, – “Вервь” про яку згадує “Руська правда” була надзвичайно давнього походження; така старовинна організаційно-судова одиниця, що не утворилася штучним шляхом, а виросла природно, складаючи з себе свого роду один із етапів в цілому процесі суспільного життя, була відома й іншим слав'янським народам” [5, с. 119].

С. Дністрянський відзначав оригінальність організації судової влади США. Судова влада тут відмежована від законодавчої і виконавчої гілки влади; американська конституція надала судовій владі таку незалежність, що органи законодавчої і виконавчої влади не можуть втручатися у справи судової влади, а остання має контроль над найважливішими актами інших гілок влади. “Судейська власть вважається немов ареопагом народної влади, – розмірковував учений, – вона стоїть на сторожі громадянських прав людини та являється народною інстанцією проти зловживань чи промахів інших властей”. Судді безпосередньо виходять з народу, здобувши необхідні

правничі знання і навички є, в певній мірі, речниками народної волі, оскільки володіють абсолютною незалежністю і владою закріпленою конституцією США [3, с. 201].

Законодавча влада не має права покладати на суддів функції не властиві їм; не має права вмішуватися у судовий процес, змінювати вироків суду. Кожен громадянин може звернутися до суду з приводу захисту своїх прав. Суди мають право вирішувати питання щодо “правності адміністративних актів, та все те, що належить по європейським поняттям до адміністративної юрисдикції прислугує в Сполучених Державах звичайним судам” [3, с. 201].

Судова влада в США здійснює контроль над законодавчою владою. Положення конституції США є найвищим законом, якому підпорядковується і законодавча влада, а тому, якщо видана постанова суперечить конституції, то навіть звичайний суддя може не визнати її правової сили. С. Дністрянський наголошував, що американські судді часто використовують вищеозначене право [3, с. 202].

У демократичній, правовій державі судова влада повинна бути організована на посередницьких засадах незалежності та самостійності між державою і людиною. Незалежна судова влада має стати досягненням та успіхом громадянського суспільства, де суд постає не складовою системи державного апарату та управління, а – незалежним та безстороннім арбітром між державою і громадянством [1, с. 248].

Отже, суд повинен стати незалежним і рівноправним по відношенню до законодавчої і виконавчої гілок влади, тоді в повній мірі буде реалізований і забезпечений принцип поділу влад, який у класичному розумінні сформулював Ш. Монтеск'є. Зосередження законодавчої і судової влади в одних руках стане свавіллям по відношенню до людини, писав Ш. Монтеск'є. Над цими проблемами розмірковували й українські інтелектуали – суддя не може одночасно використовувати законодавчі положення і керуватися практичною доцільністю, оскільки тоді стане проблематично вірно застосовувати право, тому що інтереси держави (класові, станові, особисті), носіями яких є кожна влада, будуть переважати над приватними інтересами забезпеченими правом (В. Старосольський); суспільні відносини стрімко розвиваються і змінюються, а законодавча влада не встигає реагувати відповідно до нових умов, тому держава має надати судді “право законотворця”, щоб суддя міг розглядати справу не на підставі старого закону, а так як вирішив би це законотворець, приймаючи законодавчий акт під час розгляду справи (С. Дністрянський); у випадках непередбачених законом, не розумно чекати, коли законодавчий орган створить новий закон, тому суд має вирішувати справу як того вимагає

власна совість і відповідно до загальної мети законодавства чи по аналогії (С. Шелухін). У контексті вищезазначеного варто зауважити, що такі поняття як “межі суддівської свободи”, “неупередженість”, “суддівська совість”, “професійна честь”, “некорумпованість” та інші морально-психологічні якості в поєднанні з професійною майстерністю, повагою до закону повинні передувати самостійності й незалежності судді.

Можна стверджувати, що правовий доробок представників української еміграції міжвоєнного періоду не втратив свого значення та актуальності для сучасної теорії і практики. Науково-теоретичні міркування учених, підкріплені їхнім юридичним досвідом, є цікавими та мають суттєве значення в плані використання у процесі судового реформування в Україні, розбудови інституту незалежної судової влади, що покликана охороняти право, виступати посередником у спорах про право, здійснювати правосуддя.

Література :

1. Гриценко І. С. Судова влада і громадянське суспільство: концепт взаємодії / І. С. Гриценко, С. В. Прилуцький // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 1. – С. 241-249.
2. Демчишак Р. Б. Політико-правова сутність, повноваження та розподіл державної влади у політологічній спадщині Володимира Старосольського / Р. Б. Демчишак // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences. 2014. – II(4), Issue 23. – С. 66-69. – Режим доступу : www.seanewdim.com
3. Дністрянський С. Загальна наука права і політики / С. Дністрянський. – Наклад українського університету в Празі. Друк державної друкарні в Празі. – Прага, 1923. – 400 с.
4. Івасечко О. Р. Лашенко про причини поразки національно-визвольних змагань в Україні в 1917–1920 рр. / О. Івасечко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія “Питання політології”. – (2015). – 15(861). – С. 168-174. – Режим доступу: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/3318>
5. Лашенко Р. М. Лекції по історії українського права : Ч. 1. Княжа доба / Р. М. Лашенко. – 1923. – 146 с.
6. Погрібний І. М. Проблема судової реформи в контексті відносин “Україна – Європейський Союз” / І. М. Погрібний // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку : матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції 16-18 вересня 2011 р. – Київ, Сімферополь : СМД, 2012. – Ч. 2. – С. 71-77.
7. Старосольський В. Й. Держава і політичне право. Ч. 2. – Київ : Видавництво Логос Україна, 2017. – 472 с.
8. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / авт. кол. : В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш ; НАН України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького ; Міжнародна асоціація істориків права. – Київ : “Видавництво “Наукова думка” НАН України”, 2014. – 503 с.
9. Токарчук О. В. Державно-правові погляди С. П. Шелухіна : монографія / О. В. Токарчук. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 178 с.